

AZ „ÚJ PRÓFÉTASÁG” HATÁSA TERTULLIANUSRA

Az észak-afrikai keresztyénség ekkleziológiájának sajátos formálódása

Ez a tanulmány arra törekszik, hogy az ókori észak-afrikai keresztyénségen belül nagyvonalakban bemutassa az „új prófétaság” elterjedése nyomán azokat a tendenciákat, melyek az ekkleziológia sajátos formálódásához járultak hozzá a nyugati keresztyénség tradíciójában. Ez a folyamat egyik csúcspontját érte el a Donatista egyházszakadással, amely prototípusát adta az ekkleziológiai kérdések egy jelentős részének egészen napjainkig. Ennek a folyamatnak egy szeletét kívánjuk bemutatni az „Új prófétaság” vagy közismertebb nevén montanizmus észak-afrikai elterjedésének szemszögéből.

Aaz észak-afrikai keresztyénség páratlan volta a korai egyház életében

A korai egyház életében Észak-Afrika keresztyénsége sok szempontból tekinthető a teológiai kérdések és megoldások *kísérleti laboratóriumának*¹. A keresztyénség első hat évszázadában mentek végbe létének legjelentősebb változásai. Az egyik ilyen drámai és jelentékeny változás volt, hogy üldözött szektából az egyetemes hitet hordozó egyházzá vált, ami kifejezetten egyik néphez sem volt szorosan köthető, de erős szálakkal kapcsolódott a Judaizmushoz.

Chadwig mutat rá, hogy a monoteista vallások természetére vezethető vissza az egyetemessé válásra való törekvés, még annak ellenére is, hogy ezzel egy időben megfigyelhető a vallásoknak az a karaktere is, amelynél fogva a törzsi jellemvonások is felerősödnek, hogy megtalálják a védelmező istent, akinek áldozatot lehet bemutatni. Amikor egy vallás eléri a hit egyetemessé válását, akkor válik a legvonzóbbá a különböző ideológiák számára, különösen is olyanok számára, amelyek világalomra törekzenek (például esetünkben a Római Birodalom).² Ezek a tendenciák a keresztyénség történetében a Donatista mozgalommal összefüggésben is jól megfigyelhetők, különösen is az üldözéseket követő időszakban, melynek gyökerei közvetett módon Tertullianusig vezethetők vissza.

Az észak-afrikai keresztyénség megkülönböztetett szerepet töltött be a Római Birodalmon belül. Nem volt ugyanis a birodalomnak még egy

¹ A kifejezést Peter Brown használja az *Augustinus of Hippo* című művében. Brown, Peter: *Augustine of Hippo*. Bekleey and Los Angeles, 1969, (1984), University of California Press.

² Chadwick, Henry: *The Church in Ancient Society, From Galilee to Gregory the Great*. Oxford, 2001, Oxford University Press, 1-3. p.

olyan pontja, amely olyan hevesen utasította volna el a császárkultuszt, mint Észak-Afrika egyháza. A keresztyénség feltehetően a Római Birodalom gyarmatosító tevékenysége során jutott el a térségbe. A keresztyénség jelenlétét igazoló első írásos dokumentumok a *Scillitian mártírok cselekedetei* (180) és *Passio Sanctuarum Perpetuae et Felicitas* (203)³. Mind a két írás kitűnő bizonyíték arra, hogy az észak-afrikai keresztyénség milyen radikális mértékben utasította el a római kultúra, a családi kapcsolatok és a római életstílus fontosságát, hogy előtérbe állítsa a keresztyén testvériesség iránt érzett mély elkötelezettségét és tiszteletét. Észak-Afrika helyzeténél fogva képessé vált arra, hogy a keresztyénségen belül sajátos teológiai tradíciót alakítson ki Tertullianustól elkezdve karthágói Cyprianuson át egészen Donatusig. Természetesen Augustinusnak megkülönböztetett helye van az Észak Afrika keresztyén egyházban, teológiája azonban számos ponton nem egyeztethető össze a tradicionális észak-afrikai teológiával, hiszen számos kérdésben sokkal inkább a tengeren túli Római Egyház álláspontját képviselte.

A negyedik századra Észak-Afrika egyháza a keresztyénség egyik fellegránának számított és egészen a hetedik századig az is maradt, jelentős szerepet betöltve ezzel a nyugati latin keresztyénség formálódásában. Így a negyedik században, a térségben bekövetkezett Donatista egyházszakadás, amely jelentősen megosztotta Észak-Afrika keresztyénségét különösképpen is fontossá válik ennek az időszaknak a megértése szempontjából. Így az előzmények, amelyek a negyedik századi szakadáshoz vezettek, elmélíthetők az ekkleziológiai problémák megértését.

„Militia Christi”⁴

A montanizmusra vonatkozó ismereteink egyik meghatározó forrása Eusebios egyháztörténete, aki a katolikus ellenvéleményt képviselte, és Tertullianus, akire később nagy hatást gyakorolt a montanizmus tanítása. A montanizmus⁵ a korai egyház életében az egyik legkorábbi rigorista irányzat. Alapvetően egy eksztatikus prófétai mozgalom, amelynek bölcsője a kis-ázsiai Phrygia. A mozgalom kezdetének időpontjára nézve nem egységes a kutatók álláspontja, valamikor a 126-180-as évek közé

³ Perpetua és Felicitas Septimius Severus római császár keresztyénüldözésének esett áldozatul. Életéről mindössze annyit tudunk, amennyit a „Passio Sanctuarum Perpetuae et Felicitas” (Perpetua és Felicitas szenvedése) című műben olvashatunk. Ennek 3-10. fejezete valószínűleg Perpetua saját, eredetileg talán görögül írt feljegyzése. A latin fordítást és a vértanúságról szóló kiegészítést Tertullianus írhatta vagy adta ki. L. Musurillo, H.: (szerk.) *The Acts of the Christian Martyrs*. Oxford, 1972.

⁴ A monatinisták előszeretettel használták magukra a „Krisztus katonája” elnevezést, ezzel is kifejezve céljaikat.

⁵ A mozgalomra vonatkozó más elnevezések: phrygiaiak, cataphrigiaiak, priscillianisták, jól mutatják a mozgalom széleskörű nemzetközi elterjedését.

helyezhető, Antonius Pius (138-161) és Marcus Aurelius (161-180) uralkodására. A mozgalom legközismertebb nevét, az alapítóról, Monatanusról kapta, aki egyben az irányzat első prófétája is volt.⁶ Az ókori egyháztörténet egészen napjaink számos bizonytalanságot mutat a keresztyénséggel összefüggésben. Ez a megállapítás hatványozottan is igaz a montanista mozgalomra nézve. Az információk behatárolt volta és a források tartalmának sokszor egymással ellentétes meghatározásai sokféle megközelítést tesznek lehetővé az irányzat megítélése szempontjából. Egyes megközelítések kizárólag távtanításként értékelik, míg más helyek az „Új prófétaság” befogadása mellett hoznak fel érveket. Eusebios úgy beszél róluk mint „Isten egyházának ellenségeiről”, „az emberiség elleni áskálódókról”, „mérgező férgekéről” vagy „tévtanítók szektájáról”.⁷ A montanizmus heretikus jellegének bizonyítására, számos korabeli, a montanizmussal szemben fellépő tanult ember érveléseit is felvonultatja.⁸

Bonwetsch olyan belső egyházi törekvésként ítéli meg, ami az egyház egész életének a megváltoztatását tűzte ki célul, a Krisztus második, azonnali visszajövetelének a várásával és tudatával. A montanizmus, a paruzia tudatában, az igaz keresztyén létforma lényegét minden, az egyházi élet belső lelki megújulásának és fejlődésének gátat szabó tényezővel szemben állva határozta meg.⁹

Scaff egyenesen olyan rendkívüli irányzatként értékeli a montanizmust, amely határtalan szupranaturalizmussal és puritanizmussal lépett fel a gnosztikus racionalizmussal szemben. Az első olyan irányzat, amely őszinte jó szándékkal kezdeményez megújulást, ugyanakkor borúlátó, hiperkeresztyén fanatizmus is jellemzi.¹⁰ Ritschl szintén a montanista mozgalom pozitív jelentőségéről beszél.¹¹

⁶ A Montanista elnevezést csak a negyedik század közepétől használja a mozgalom, ezért is használtuk a címben, Tertullianussal összefüggésben, a korábban használatos „Új prófécia” elnevezést. A névbeli különbözőségeken túl tartalmi különbségek is kimutathatók, melyekre később térünk ki a tanulmányban. L. Didymus, *De trinitate* 3,41 Douglas Powell kiemelésében (Tertullianists and Cataphrygians. In *Vigiliae Christianae* 29 (1975) 42. p.)

⁷ Eusebius Pamphilus: *The History of the Church from Christ to Constantine*. (Ford. G. A. Williamson) Baltimore, 1967, Penguin, 217. p.

⁸ Külön említi: Abircius Marcellust, Miltiadest, Apolloniust, Serapion, Irenaeust. L. Eusebius: i.m. 217-228. p.

⁹ Bonwetsch, G. Nathanael: *Geschichte des Montanismus*. Erlangen, 1881, 139. p. Vö. Pelikán, Jaroslav: *The Emergence of the Catholic Tradition*. 1. köt. Chicago, 1971, The University of Chicago Press, 98. p.

¹⁰ Scaff, Philip: *History of the Christian Church*. 2. köt. 8. kiad. New York, 1905, Chales Scribner's Son, 417. p.

¹¹ Ritschl, Albrecht: *Die Entstehung der altkatholischen Kirche*. 2. kiad. Bonn, 1857. Vö.: Harnack, Adolf von: *Montanism*. The Encyclopaedia Britannica. 17. köt. 13. kiad. New York, 1926, The Encyclopaedia Britannica Inc., ad vocem.

Knox a mozgalom értékelésénél felhívja a figyelmünket arra, hogy az egyháztörténészek sok esetben túlértékelték a montanizmus jelentőségét Tertullianus miatt, akinek köszönhetően „híressé” vált a mozgalom.¹² A montanista törekvések ma leginkább az adventista és pünkösdi mozgalmak tanításaihoz hasonlíthatók.

Jelen tanulmányunk nem célja kitérni a montanizmus részletes teológia- és egyháztörténeti jelentőségének bemutatására és elemzésére, a továbbiakban csak Tertullianusszal és az Észak-Afrikai kontextussal való összefüggés szempontjából emeljük ki a legszükségesebb teológiatörténeti összefüggéseket.¹³

A keresztyénség növekedésével egyenes arányban következett be az egyház elvilágiasodása. A keresztyén tanítás formálissá vált, ami az erkölcsök lazuláshoz vezetett. Központi kérdéssé vált, hogy az egyháznak milyen kapcsolatot szabad fenntartania a világgal. Szükség van-e a keresztyén egyházon belül radikális lépésekre annak érdekében, hogy a világ felé nyitottan még több embert tudjon megszólítani? Vagy sokkal inkább az lenne a megfelelő út, ha az egyház elszigetelné magát a világtól és így tudná megőrizni tisztaságát egy elkötelezett társadalmi közösségként?¹⁴ A kérdésekre adható válaszokban új értelmezést kellett nyernie a szentség attribútumainak az egyházra vonatkoztatva. Ezeknek a folyamatoknak a hatására körvonalazódott később az a kettős állapot, ami megkülönböztetést tett a klerikális és világi között (*ecclesia est numeru episcoporum*). A montanista törekvések az egyház elvilágiasodásától akartak megóvni. Szándékuk eredményessége azonban mindenképpen olyan gyökeres változást eredményezett volna, melyben a gyülekezetek létszámai radikálisan csökkent volna, jelentős kihívásokat támasztva így az egyház méreteivel és missziós gyakorlatával szemben.

Montanus prófétának hirdette magát, aki a Szentlélek kinyilatkoztatásait közvetíti az egész egyház számára. A *Paraklétosz* lett próféta főként János evangéliumára és *Jelenéseire* támaszkodott. Montanus nem csak magáról állította, hogy igaz próféta, hanem két hűséges követőjéről Priscilláról és Maximilláról is, akik férjüket és családjukat elhagyva az új tanok hirdetésének szolgálatába álltak.¹⁵ Az „Új próféta” a negyedik evangélium

¹² Knox, Ronald Arbuthnot: *Enthusiasm*. Oxford, 1949, Clarendon, 25. p.

¹³ Szilávik Gábor mostanában megjelent tanulmánya a Montanizmus mozgalmának egyháztörténeti jelentőségét tárgyalja a kis-ázsiai térségben a legfrissebb kutatási eredményeknek megfelelően. Vö.: Szilávik, Gábor: Egy elmaradott régió szerepvállalása a kor vallási mozgalmában. Közép-Phryga montanizmusa. In *Egyháztörténeti Szemle*, 7. évf. (2006) 1. sz.

¹⁴ Vö. Harnack, Adolf von: i.m.

¹⁵ Az, hogy a mozgalomban kiemelt prófétai tisztségében nők is szerephez jutottak, kiváltotta a katolikus püspökök felháborodását és növelte a montanizmussal szembeni ellenszenvüket. Vö. Bruce, Frederic Fyvie: *The Spreading Flame*. Exeter, 1964, Paternoster, 219. p.

ígéreteinek beteljesedését hirdette, és azt az Apokalipszis alapján értelmezte. A prófétákban megjelenő Szentlélek, Krisztus és rajta keresztül Isten eljövételét hirdette az övéihez, elvezetve így őket az igazságra és egységre. Ennek érdekében Montanus törekvései közé tartozott, hogy a keresztyéneket megszabadítsa a polgári viszonyoktól és a gyülekezeti kötelékektől, megteremtve az egységes közösséget, amelynek feladata a világtól való elkülönülésben való felkészülés a földi Jeruzsálem megvalósulására. A montanista tanítások így jelentős szerephez jutottak elsősorban Kis-Ázsiában de akadtak követőik Thrákiában, Rómában, Galliában és Északnyugat-Afrikában is. Ez különösen is érvényes 177 után, amikor a keresztyén üldözések a Római Birodalom több pontján is megerősödtek, amivel egyenes arányban nőtt az utolsó időkről való tanítások előtérbe kerülése. A Birodalom nyugati részén is egyre intenzívebbé váló üldözések során Rómában és Galliában is a figyelem középpontjába került az 'Új prófétaság' mozgalma. Eusebios írásában pedig úgy tűnik, hogy a Lyoni keresztyén gyülekezet a phrygiai evangelizáció nyomán született meg.¹⁶ A 'Új prófétaság' ellenállásra szólította fel követőit az üldözőkkel, az újraházasodókkal, a megalkuvókkal szemben és gyakran hirdetett meg bűntört. Az egyházfegyelem szigorítása így a prófécia velejárájának tekinthető.

Tertullianus És az s Az 'Új Prófétaság'

Tertullianusra irányítva a figyelmünket meg kell állapítanunk, hogy egy jelentős ekkleziológiai szemléletváltás követhető nyomon írásaiban, mielőtt meghatározó kapcsolatba került volna 'Új prófétaság' tanításaival és annak északnyugat-afrikai elterjesztésében jelentős szerepet vállalt volna. A *De praescriptone hereticorum* (197) megírásának idejében Tertullianus szigorú ortodox keresztyén teológusként jellemezhető. Az *Adversus Praexan* és a *De pudicitia* megírásának idejére ez a szemlélet bizonyos módosuláson ment keresztül. Az akkori egyház életének hétköznapi témái között különösen is megkülönböztetett szerepet töltöttek be a *herezisek*. Az egyik legfontosabb probléma a következő kérdés köré csoportosult: hogyan lehet valaki bizonyos a katolikus hit igazságaiban. A kérdés megválaszolásában Tertullianus nem látott semmilyen lehetőséget a heretikusok iránti toleranciára, különösen abban nem, ahogyan a tévtanítók használták a szentiratokat tanításaik alátámasztására. A Szentírást minden tekintetben elválaszthatatlannak tartotta az egyháztól, így a heretikusok arra történő hivatkozását nem ismerte el. Tertullianus kitarzott amellett, hogy az ortodoxia nézetei a hit szabályainak megfelelően, az apostoli folytonosságnak megfelelően öröklődnek, A *regula fidei* olyan kritériuma az apostoli és apostolok utáni egyháznak, aminek egyenes következménye az autoritás, az egyházfegyelem és így az egyház szentségét érintő meghatározások.

¹⁶ Eusebius Papmihilius: *Ecclesiastical History*. 5. köt. (Ford.: Frederic Cruse) 1991, Baker Book House, 195-199. p.

Ennek a tertullianusi ekkleziológiai szemléletnek a döntő befolyását követhetjük nyomon a későbbi észak-afrikai keresztyénség életében.¹⁷

A második század végére a montanizmus vagy elterjedtebb nevén az 'Új prófétaság' meglehetősen népszerűvé vált az Észak-Afrikában. Ennek egyik eredendő okát a kutatók nagy része Tertullianusra vezeti vissza, aki kapcsolatba került az 'Új prófétaság' tanaival¹⁸, amely jelentősen hozzájárult ekkleziológiai nézeteinek az elmélyítéséhez. Montaizmus iránti érdeklődése azonban sohasem érte el azt a radikális pontot, amely abszolút szembenállást eredményezett volna egyházával szemben. Az 'Új prófétaság' tanai hatására azonban a tertullianusi ekkleziológia központi elemévé vált a Szentlélek. Az Alábbi problémák körül csoportosítható Tertullianus ekkleziológiájának sarokpontjai az 'Új prófétaság' hatására:

- 1) Az egyház szentsége és tisztasága az egyház egyik legfontosabb tulajdonsága.
- 2) Az egyház mennyiben és hogyan töltheti be küldetését a társadalom szélesebb köreiben, úgy, hogy a fent említett speciális karaktere ne csorbuljon? Ez a két kérdés további kérdéseket is magában rejtett, úgy mint:
 - 1) Milyen következményei vannak annak, hogy ha az egyházat olyan történelmi közösségként definiáljuk, amelyben Isten Szentleke munkálkodik?
 - 2) Hogyan határozható meg az egyház pozíciója az azonnali végidők várásában?¹⁹

Tertullianus ekkleziológiája alapvetően pneumatológiai és eszkatológiai irányultságban csúcsosodott ki. Ebben a szemléltben az egyház, mint eszkatológiai közösség került meghatározásra, mint ami már jelen van a megélt időben, végső kiteljesedése azonban csak az idők végén következik majd be. Az a tény, hogy az egyház eszkatológiai meghatározottsággal van jelen az időben, a törvény fontosságára és az ebből következő struktúrára hívja fel a figyelmet. Tulajdonképpen ez határozza meg Tertullianus szí-

¹⁷ I. Merdinger, Jane E.: *Rome and the African Church in the Time of Augustine*. New Heaven and London, 2001, Yale University Press, 17. fejezet.

¹⁸ Vannak kutatók, akik kétségbe vonják Tertulianus és a montanizmus szorosabb kapcsolatát. Erre nézve különösen is kiemelhetjük:

Ayers, R.H.: Tertullian's "paradox" and "contempt for reason" reconsidered. In *Expositor Times* 87, 1976.; vagy

Campanhausen, H. von: Tertullien. In *Gestalten der Kirchengeschichte in Alte Kirche I*. In Griechische Kirchenväter, Stuttgart 1955.; vagy

Vokes, F. E.: Montanism and Ministry. In Cross, F.L. (szerk.): *Studia Patristica* ix., Texte und Untersuchungen 94., Berlin, 1966, 306 – 315. p. vagy

Bray G.L.: *Holiness and the will of God*. London, 1979.; vagy

Barnes, T.D.: *Tertullian: a historical and literary study*. London, 1985.

¹⁹ Evans, Robert F.: *One and Holy*. London, 1972, S.P.C.K.(Society for Promoting Christian Knowledge) Publishing, 4. p.

gorú, rigorista szemléletét, amely retorikailag nézve sokszor militarista kifejezésekben ragadja meg az egyház lényegét.

Tertullianus az egyházat teljes mértékben azonosította Krisztussal, sőt az Inkarnáció meghosszabbításaként is értékelte, amely így egyedüli alapként szolgálhatja az egyház szentségét, tisztaságát és egységét.²⁰ Az egyház csak úgy tud megfelelni ennek a lényegi meghatározottságnak, hogy a Szentlélek munkájára bízza magát. Rankin, Tertullianus munkái alapján, felhívja a figyelmünket arra is, hogy az egyházatya következetesen, minden rigorista elemtől függetlenül – a krisztológiai alapból eredően – vallja, az egyház egységét mint nélkülözhetetlen, esszenciális és minden körülmények között szükséges meghatározottságot. Éppen ezért a Tertullianus által hangsúlyozott eszkatológiai jellemvonások sajátosan járultak hozzá a keresztyén egyház megszilárdulásához, és váltak ugyanakkor jelentős kihívássá az öröknek vélt Római Birodalommal szemben, különösen is az északnyugat-afrikai térségben.

Evans egyenesen forradalminak látja Tertullianus ekkleziológiai elgondolásait az egyház problémáira nézve. Ennek konkrét következményét az alábbiak szerint foglalja össze: „(...) feltételeznünk kell, hogy Tertullianus direkt vagy indirekt módon ösztönözte a keresztyéneket erőszakos taktikára a római hatalom megdöntésére”.²¹ Tertullianus nem látott többet a Római Birodalomban, vallásában és politikájában, mint a bálványimádás megtestesítőjét, amivel szemben minden rendelkezésre álló eszközzel fel kellett vennie a harcot a keresztyénségnek. Egyik legkézenfekvőbb módja a „harcnak” a keresztyén mártíromság előtérbe helyezése volt. Tertullianus a mártíromságot úgy fogta fel, mint isteni küldetést, mely egyfajta második, vérrel való keresztséggént is értékelhető volt. Ugyanakkor tagadta azt a későbbi, észak-afrikai térségben elterjedt hiedelmet, hogy a keresztyén mártírok vérének olyan tekintélye lehetne, amely a bűnöket megbocsátja.²² Jól tükröződik Tertullianus ekkleziológiai és a mártíromsággal kapcsolatos álláspontja az *Ad Martyres*-ben megörökített Perpetua és Felicitas mártíromságáról szóló történetben, akiket 203-ban végeztek ki. Tertullianus három évvel a halálukat követően kötelezi el magát a az 'Új prófétaság' tanainak, és már történetük közreadásával is fel kívánja hívni a figyelmet a langymeleg egyházi állapotokra és a mártíromság fontosságára. A kutatók véleménye jelentős különbségeket mutat az 'Új prófétaság' Tertullianusra gyakorolt hatásának értékelésében. Evans például úgy látja, hogy Tertullianus teljesen szakít a Katolikus Egyházzal a montanizmus hatására: „végezetül (Tertullianus) elhagyta a Katolikus egyházat és a

²⁰ Rankin, David: *Tertullian and the Church*. Cambridge, 1995, Cambridge University Press, 4-5. p.

²¹ Evans: i.m. 5. p.

²² Tertullianus: *De pudicitia*, 22. (Ford.: Sydney Thelwall) In *Ante-Nicene Fathers*. 4. köt. Buffalo, 1885, 100-101. p.

rigorista, és a Lélekre összpontosító keresztyén szektához csatlakozott, a montanistákhoz”²³ Ezzel szemben azonban Douglas Powel²⁴ amellett érvel, hogy montanista hatásról nem is igazán beszélhetünk Tertullianus esetében. Sokkal inkább csak az ’Új prófétaság’ hatásáról. Véleménye szerint az ’Új prófétaság’ későbbi progressziójának az eredménye az úgynevezett montanizmus, amely alapvetően phrygiai jelenség maradt, és amelyet Eleuthreus, Róma püspöke *excommunicatio*-val sújtott Kr.u.177-ben²⁵.

Így joggal vetődik fel a kérdés, hogy beszélhetünk-e Tertullianus idejében bármilyen formális szakadásról az észak-afrikai keresztyénség életében. Ugyanis, ha erről lenne szó, akkor nélkülözhetetlen lenne az önálló institúció megléte, amire semmilyen bizonyítékunk sincsen. Nem mutatható ki nyilvánvaló tanbeli különbség a Katolikus Egyház és a ’Új prófétaság’ mozgalma között, ami aztán saját papságot, püspökségeket vagy elkülönült, önálló istentiszteleti összejöveteleket eredményezett volna. Tertullianus egyetlen egy írásában sem tesz például utalást montanista püspökökre.²⁶

Tertullianus ugyan világos különbséget tett az *ecclesia numerus episcoporum* és az *ecclesia spiritu* között, azonban sohasem vonja kétségbe, hogy az *ecclesia numerus episcoporum* az igaz egyház, ebből adódóan azt a nézetet sem vallja, hogy az ’Új prófétaság’ ezzel az igénnyel lépne fel. Ez egyértelművé válik Tertullianus azon tanításából (*De pudicitia*²⁷), ahol a Szentlélek és az egyház kapcsolatát tárgyalja, és ahol az ’Új prófétaság’ hatása is jól kimutatható. Tertullianus az egyedüli és igaz krisztusi örökösnek a Krisztustól elküldött Szentleket tartja. Ezt a krisztusi örökséget sem a történelmi keret között működő egyház, sem pedig annak püspökei nem igényelhetik csak abban az esetben, ha Isten lelke munkálkodik bennünk. Ez azt jelenti, hogy az egyház csak a Szentlélek *gyámsága* alatt állva töltheti be küldetését, mint Krisztus vikáriusa. Tertullianus egyszerre helyezi előtérbe a hitelvi és fegyelmi kérdéseket. Krisztus munkája ugyanis a Szentlélek szüntelen aktivitásában követhető nyomon az egyház életében, amelyben a keresztyének etikai tisztasága kiváltképpen is kívánatos. Tertullianus írásiban különösen is hangsúlyosan kerül előtérbe ennek az etikai tisztaságnak a kérdésköre,

²³ Evans: i.m. 15-17. p.

²⁴ Vö. Powel, Douglas: Tertullianist and Cataphrygians. In *Vigiliae Christianae* 29, (1975), 38-39. p.

²⁵ Eusebius Papmihilius: *Ecclesiastical History*. 5. köt., 16. p.

²⁶ Vö. Powel, Douglas: i.m. 34. p.

²⁷ Tertullianus: *De Pudicitia*. (In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.) *Ante-Nicene Fathers*. Grand Rapids Michigan, 1989, Eerdmans Publishing Company, 85. p.) szerint: „None was perfect before the discovery of the order of faith; none Christian before the resumption of Christ to heaven; none holy before the manifestation of the Holy Spirit from heaven, the Determiner of discipline itself.”

melyben a római (vallásos) kultúrával szembeni elhatárolódásra ösztönöz, a hétköznapiak leggyakoribb kérdéseiben is utat mutatva. Ilyenek például: hogyan vehetnek részt a keresztyének a római államapparátus tisztségeiben²⁸, a római vallásgyakorlat teljes elutasítása²⁹, hogyan vegyenek részt a keresztyének a római hadseregben³⁰, részt vehetnek a keresztyének olyan kereskedelmi tevékenységekben, amelyek a római vallás kultikus cselekményeit szolgálja ki³¹, a keresztyének Krisztushoz való lojalitásának körülhatárolása az üldözések idején³², megházasodhat-e egy keresztyén olyasvalakivel, aki politeista vallás követője³³. A kérdésfelvetések a válaszok nélkül is jól mutatják a keresztyén identitásra és önmeghatározásra való törekvést, ami az északnyugat-afrikai (Karthágó) társadalom valós problémáira irányítják a figyelmünket, függetlenül attól a rigorista nézettől, amelyet Tertullianus képviselt ezekben a problémákban.

Mindezek alapján az az ambivalencia, amely az 'Új prófétaság' hatására előállt az észak-afrikai térségben és így nyilvánvalóan hatással volt a nyugati keresztyénség formálódására is, sokkal inkább egy fajta *ecclesiola in ecclesia*-ként értékelhető, mint a formális egyházszakadásra való törekvés-ként. Tertullianus csupán a korszak kihívásaira adható alternatív válasz lehetőségét látta az 'Új prófétaságban'. A keresztyénségen belül jelentkező szélsőséges tanoktól – mint például a marcionizmus vagy a gnoszticizmus különböző változatai (Valentinus, Hermogenes) – megfelelő távolságot tartva, határozott kontúrokkal akarta a keresztyén egyházat megrajzolni, egyértelműen jelezve, hogy miben különböznek a rómaiaktól, zsidóktól, vagy éppen a szélsőséges tanokat valló keresztyén szektáktól. Éppen ez a megkülönböztetés és egyben elhatárolódás lehetett a keresztyén identitás meghatározó alapja.

²⁸ Tertullianus: *De idololatria* 22. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): *Ante-Nicene Fathers*. 3. köt. Grand Rapids Michigan, 1989, Eerdmans Publishing Company, 74. p.

²⁹ Tertullianus, *De idololatria* 17-19. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 71-73. p.

³⁰ Tertullianus, *De idololatria* 11. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 67. p.

³¹ Tertullianus, *De idololatria* 11-14. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 67-70.

³² Tertullianus, *De idololatria* 23. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 75.

³³ Tertullianus, *De corona*, 9-11. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 98-99.

Következtetések, összegző megjegyzések

Tertullianus idejére az északnyugat Afrikai keresztyénség ekkleziológiai helyzete leginkább a sokféleségben létrejövő egységként értékelhető. Az egység az ekkleziológiai kérdések egyik legalapvetőbbike. Az egyfajta uniformizmus mentén létrejött egységet leginkább a sokféleség képes elfojtani. A másik véletel lehet az, amikor a különbözőség elburjánzott individualizmust hoz létre, amelyet leginkább az exkluzivitás jellemez. Ebben az esetben már csak nominális egységtől beszélhetünk. Az afrikai keresztyénség helyzete a harmadik század elejére egy egyenlőségre törekvő ideál kimunkálásaként értékelhető szinte minimális belső különbözőségekkel, amelyet néhány évtizeden belül egy szervezettebb sokféleségre épülő szemlélet határozott meg. Míg a harmadik században érvényesülő törekvések egy egységes struktúra létrehozását tartják szem előtt a régiók együttműködése nyomán, addig az ötödik századra éppen ez a törekvés lesz a konfliktusok egyik forrása.

Tertullianus idejében az egyház egységének kérdésköre az alábbi három kategória mentén tárgyalható:

- 1) *szembenállás a külső ellenséggel,*
- 2) *a lokális egyházak belső sokfélesége,*
- 3) *a helyi egyházak egyetemes közösségre való törekvése.*

Mindhárom terület külön-külön is rávilágít az azonosság és másság kibontakozó feszültségére. Ebből következően az így létrejött egység alapja nem az uniformizmus, hanem egy szervezett sokféleség, amelyben az egyetemesség igénye a lokális identitás felerősödéséhez vezettek.

Szembenállás a külső ellenséggel

A közösségek az őket körülvevő kultúrától való elhatárolódással gyakran olyan határokat jelölnek ki, amelyek a szembenállás következményeként, az adott közösség identitásának meghatározójává válnak, annak alapján hozva létre az egységet, amit mindenki elutasít. Ezek a határok azután létrehozzák azt a gyakorlatot és azokat a magatartásformákat, amelyekben a közösség identitása folyamatosan fenntartható. Ez a meghatározottság volt jellemző a második-harmadik század észak-afrikai keresztyén közösségeire is, ami a Római kultúrától való elhatárolódásban és a mártíromságban – mint a Krisztus melletti elkötelezettségről szóló legmagasabb szintű tanúságtételben – vált nyilvánvalóvá, létrehozva egy olyan reális keresztyén ideált, amelyben a szigorú erkölcsi tisztaságra törekvő életvitel nélkülözhetetlen volt. Az 'Új prófétaság' hatása ebben a folyamatban nyer jelentőséget, radikális módon megjelenítve azokat a válságpontokat, melyeket az *Imperium Romanum* generált az egyház életében.

A lokális egyházak belső sokfélesége

A belső különbségek egy jelentős része az egyházvezetés és egyházszerkezeti kérdések mentén formálódott a tárgyalt időszakban. A klérus, és kiváltképpen a püspökök jelentős része, az autorításban és ebből adódóan a tisztségek betöltésének kérdéseiben, valamint hitelvi kérdésekben előjogokat támasztottak a Mt 16,19 alapján, s a Péternek adott krisztusi ígéretre támaszkodva a püspöki tekintély folytonosságának érvényesülését hangsúlyozták generációról generációra. Tertullianus elutasította³⁴ azt a szemléletet, ami Péter óta a püspöki tisztség folytonosságának automatizmusát jelentette volna. Tertullianus megítélésében a klérus tisztségeinek szakralizációja és a vezetők kijelölése kizárólag a gyülekezeti igényeknek és szükségeknek megfelelően mehetett végbé. Az autoritás a tanításban és az ítélkezésben olyan spirituális ajándékokhoz kötött, amelyeket az 'Új prófétaság' valamint a *regula fidei* alapján látott meghatározhatónak. Tertullianus ekkleziológiai és az autorításra vonatkozó nézetei feltehetően kisebbségben voltak egyházában (Karthágóban) a harmadik század elején, azonban olyan fontos jelekre hívják fel a figyelmünket, amelyekből nyilvánvaló például, hogy a püspöki tisztségek szerepe és tekintélye vitatottá vált.

A helyi egyházak egyetemes közösségre való törekvése

Tertullianus az egység kérdésének megoldását a lokális egyházak hitre és gyakorlatra vonatkozó konszenzusában látta, miközben megengedhetőnek tartotta, hogy az apostolok által alapított gyülekezetek a *regula fidei* alapján szigorúbb elveket is bevezessenek, adott helyen a gyülekezeti élet mindennapjaiban. Az „Új prófétaság” Szentlélekre vonatkozó tanításait elsősorban a gyülekezeti gyakorlatban ott látta nélkülözhetetlennek, ahol megfogalmazódott az igény egy magasabb rendű tisztség megélésére.³⁵

Az 'Új prófétaság' hatása Tertullianusra és az észak-afrikai keresztyénségre elsősorban ahhoz a sokféleséghez járult hozzá, amely még felbonthatatlan egységben látta az észak-afrikai és az egyetemes egyházat. A római kultúrával és vallással való radikális szembenállás egyfelől az észak-afrikai keresztyén gyülekezeteken belüli különbségek felerősödéséhez vezetett, amelyben az 'Új prófétaság' hatása egy radikális utat kínált, másfelől azonban hozzájárult a közösségek kohéziójához és így óvott a szakadástól is. Tertullianus kiváltképpen is azoknak a határoknak a meggrajzolásában

³⁴ Tertullianus: *De pudicitia* 21. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 100-102. p., valamint Uő: *De prescriptone haereticorum* 3, 1. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 258. p.

³⁵ Tertullianus: *De prescriptone haereticorum* 19-21, in Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): i.m. 251-253. p., valamint Uő: *De monogamia* 2-3. In Roberts, Alexander – Donalson, James (szerk.): *Ante-Nicene Fathers*. 4. köt. Grand Rapids Michigan, 1989, Eerdmans Publishing Company, 59-61. p.

játszott főszerepet, amelyek a gyülekezetek szentségét óvták úgy, hogy a gyülekezeti tagok közötti (társadalmi etc.) különbségek illetve a gyülekezet és a klérus különválasztása mindinkább háttérbe szorultak, míg a feladatok és a gyülekezeti tisztségek sokkal inkább a Lélek ajándékának mértékétől függően kerültek meghatározásra.